

Modern celibaat wortelt in oude Joodse traditie

Kerkelijk celibaat is in een kwaad daglicht komen te staan. Velen zien in het celibaat een, zo niet dé oorzaak van seksueel misbruik in de katholieke kerk. Die oorzakelijke samenhang is overigens niet wetenschappelijk aangetoond (*NRC/Handelsblad, Wetenschap*, 20 maart). Daarbij moet wel worden aangetekend dat er nog geen gericht onderzoek is gedaan naar de huidige golf van onthullingen. Niettemin heeft de huidige crisis de discussie die laatstelijk volop werd gevoerd tijdens het Landelijk Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout (1966-1970) nieuw leven ingeblazen. Celibaat is afkomstig van het Latijnse *caelebs* of *coelebs*, ongetrouwd. In afgeleide zin impliceert die status ook het zich onthouden van seksuele handelingen. Die twee betekenissen zijn soms te onderscheiden, zoals we verderop zullen zien.

Celibaat wordt doorgaans gezien als een relatief late ontwikkeling binnen het christendom. Dat is echter onjuist. Celibatair leven wortelt al in vroeg-Joodse tradities. Die boeiende geschiedenis vormt het onderwerp van deze bijdrage.

Romeinse buste, moelijk van Flavius Josefus (ca. 37-100).

TENACH

In de verhalen van Abraham (Gen.12-22) en zijn nakomelingen (Isaak, Jacob, Jozef) is de toekomst afhankelijk van het krijgen van zonen en dochters. Die toekomst is teken van Gods verbond met de mens. Vandaar dat de Bijbelverteller dit motief al terugplaatst bij de eerste mens. Zo klinkt de opdracht: 'Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag: heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen' (Gen.1:28). De Joodse traditie leest dit vers, veelbetekenend, als de eerste mitzva, het eerste gebod dat voor ieder verplicht is (m.Jevamot 6:6). Vruchtbaarheid en kinderen duiden op Gods zegen, onvruchtbaarheid en kinderloosheid op Gods vloek. In dat verband is seksualiteit een vanzelfsprekend onderdeel van de schepping die 'zeer goed' is (Gen.3:1).

De eerste overtreding van de mens in het paradijs (Gen.2-3) is dan ook, aldus de Bijbelse verteller, geen gevolg van diens seksualiteit maar gelegen in het verkrijgen van 'kennis van goed en kwaad' (Gen.3:6,22). Het verhaal van de verbanning uit de tuin kenschetst de *condition humaine* van de mens als vervreemding van God, dankzij dat wat de mens

tot mens maakt: vrije wil en kennis.

De lezing van dit verhaal van de 'zondeval' als een perversering van de menselijke wil die voortkomt uit zijn seksuele lust gaat terug op Augustinus, niet op Genesis. Seks is alleen dan een probleem waar het gepaard gaat met machtsmisbruik (David en Bathsheba) of afgoderij (Num.25).

HET VROEGE JODENDOM

In enkele verhalen ontwaren we niettemin een ascetische praxis. Mozes gaf het volk, aan de vooravond van Gods openbaring op de Sinai, opdracht zich gedurende twee dagen van seks te onthouden (Ex.19:15). Mozes zelf onthield zich tijdens de veertig dagen dat hij op de berg bij God verbleef van eten en drank (Ex. 34:27). Wanneer priesters dienden aan het offeraltaar mochten zij geen wijn of sterke drank nuttigen (Lev.10:8, Ez.44:21).

Frappant is dat de nabijbelse vroeg-Joodse traditie in haar commentaren op deze passages seksuele onthouding toevoegt waar de Bijbeltekst daar niet van rept. Philo van Alexandrië, tijdgenoot van Jezus, merkt op dat Mozes zich veertig dagen van seks onthield (Vita Mosis 2:68-69). Deze gedachte keert ook bij de rabbijnen terug (Sifre Num. 12). Een priester die een nachtelijke zaadlozing heeft gehad mocht een dag lang geen dienst doen aan het altaar (m.Tamid 1:1). Grote Verzoendag, in de Tempeltijd de dag van het ritueel met het zondebokje, werd nu een collectieve vastendag waarop ook seks is verboden (m.Joma 8:1). Seks is onverenigbaar met de mystieke ontmoeting of de dienst in zijn heiligdom, het behoort tot het domein van het seculiere bestaan. Al is hier geenszins sprake van celibaat, deze uitbreidingen hangen samen met cultureel-religieuze verschuivingen onder invloed van het Platonisme.

Volgens Plato (427-347 v. Chr.) is deze werkelijkheid een schaduw van de echte wereld, die van de ideeën. Het lichaam is de drager van iets veel wezenlijkers, namelijk de ziel. Hieruit ontwikkelt zich later zelfs een verlossingsleer met dualistische kenmerken (Plotinus, derde eeuw n. Chr.). Volgens deze leer is de wereld en ook het menselijke lichaam een verval van een goddelijke oorsprong. Daarheen terug te keren is het verlangen van de ziel. Daartoe dient het zich los te maken van al het lichamelijke.

Hoewel het vroege Jodendom de Bijbelse waardering van lichamelijke niet opgaf bleek dit Platoonse dualisme aantrekkelijk. Opvattingen over een herleving van de doden en over een menselijke ziel, onafhankelijk van het lichaam, raakten in zwang. De Farizeeën waren de eerste vertegen-

Qumran (verwoest 70 v. Chr.), vestiging van Essenen?

woordigers. Via hen kwamen deze opvattingen ook in het christendom terecht.

De Sadduceeën bleven in dat licht oudtestamentisch. Zij wezen een engelenleer af, als ook de gedachte aan een opstanding van het lichaam. De Essenen deelden de Farizeese opvattingen over de individuele ziel en de gedachte aan straf en beloning in een komende wereld. Het is dan ook niet vreemd dat we zowel in semi-Esseense als in semi-Farizeese kringen praktijken aantreffen van seksuele onthouding en, voor het eerst, van celibatair leven.

LEVEN IN ONTHOUDING

Volgens de Joods-Romeinse geschiedschrijver Flavius Iosephus leefde een deel van de Essenen, vrome Joden die leefden in dorpen en steden in het land, ongehuwd. De aanwas van hun gemeenschappen kwam voort uit toegetrokken leden. Die leefstijl ontwaren we ook in de gemeenschap van Qumran. Die gemeenschap was hoogst waarschijnlijk een latere afsplitsing van de Essenen, een groep die zich in 135 v. Chr. onder leiding van de 'leraar der gerechtigheid' vestigde aan de oevers van de Dode Zee.

De geschriften van Qumran weerspiegelen zowel celibataire als niet-celibataire leefvormen en ook de archeologische bevindingen bieden geen eenduidig beeld. Waarschijnlijk moeten we rekening houden met diversiteit tussen de verschillende groeperingen. Dat neemt niet weg dat we in de celibataire en communautaire leefvorm van Qumran en de Essenen de eerste contouren waarnemen van de latere christelijke kloosters.

Interessant is, tenslotte, de informatie die Iosephus ons in zijn biografie (*Vita*) biedt over ongehuwde enkelingen die in de woestijn woonden, ongehuwd en levend in ascetische omstandigheden. Jonge mannen voegden zich voor langere tijd bij hen. Iosephus zelf zou drie jaren lang in de woestijn leerling zijn geweest bij een zekere Bannus. De gelijkenis met de ongehuwde Johannes de Doper en diens leerlingen in de woestijn wijst op een verwant milieu.

NIEUWE TESTAMENT

In weerwil van de literaire verbeelding die rept van een verhouding van Jezus met Maria van Magdala (Dan Brown!), leefde de historische Jezus vrijwel zeker ongehuwd. Ook de voormalige Farizeeër Paulus motiveert het ongehuwde bestaan vanuit de eindtijd (1 Cor. 7:25-40). Jezus zag de komende wereld als seksloos (Mc. 12:25) en het is goed denkbaar dat deze religieuze verwachting (die breed gedeeld werd) sommigen motiveerde hier alvast een voorschot op te nemen.

Inderdaad, net als Iosephus, maakten meer individuen zich voor kortere of langere tijd los van familie en dorp. Zij slokten zich aan bij rondtrekkende charismatici, eindtijdpropheten en wonderdoeners. In het bijzonder lijkt dit een patroon te zijn bij adolescenten en jonge ongehuwde mannen. Die wijdden enkele jaren van hun jonge leven aan Thorastudie

Origenes (ca. 185-234/5).

Ambrosius van Milaan (339-397).

onder een leraar. In dergelijke kringen is het celibaat instrumenteel en tijdelijk. Het christendom verschilt hooguit in de radicale aard daarvan. Er zijn er die zich omwille van het Koninkrijk eunuch maken, zo zegt Jezus (Mat. 19:12). Niet voor niets riep deze onthouding de nodige weerstand op. Dat valt op te maken uit de verzuchting van de leerlingen dat je beter niet kunt trouwen (Mat. 19:10). 'Die het hebben kan, hij vatte het', antwoordde Jezus.

'LEVEN ALS ENGELEN'

Seksuele onthouding ontslaat iemand van traditionele plichten die vast lagen in de antieke en laat-antieke wereld: kinderen krijgen, een gezin onderhouden en je conformeren aan de gangbare verwachtingen. In dat verband zou je het celibataire leven zelfs als een tegencultuur kunnen beschouwen. Maar het vroege christendom ontwikkelde zich vooral binnen netwerken van grootfamiliale huishoudens. Daarbij conformeerde men zich doorgaans aan traditionele patronen, het krijgen en grootbrengen van kinderen en deel uitmaken van het sociale weefsel van de Romeinse stadstaat.

Een kerkvader als Clemens van Alexandrië (derde eeuw n. Chr.) schreef in dat verband nauwgezette instructies hoe je in een familiesituatie een christelijke seksualiteit kunt ontwikkelen. Essentie is dat seks zoveel mogelijk wordt vermeden en alleen om kinderen te verwekken. Seksuele onthouding binnen de huwelijksrelatie wordt dan ook aangeprezen.

Maar radicale varianten zijn er ook. Enkelingen, onder wie Antonius (derde eeuw) en Pachomius (vierde eeuw), trokken zich terug in de woestijn, in de nabijheid van de bewoonde gebieden van de Nijldelta. Zij kregen daar regelmatig bezoek, een vroege vorm van religieus toerisme. Met radicaal ascetisme en permanente seksuele onthouding beoogden deze woestijnvaders het menselijke lichaam te transformeren naar zijn paradijselijke status van voor de zondeval. Seksualiteit is hier deel van de menselijke wil die doorbroken moet worden om ontvankelijk te worden voor God.

Hierin dient zich een verrassende parallel aan met het Boeddhisme! In het Syrië van de derde en vierde eeuw trokken groepen encratiëten rond. Deze bereidden zich voor op het einde van de tijden door zich te onthouden van een gehuwd leven. Door geen kinderen te krijgen doorbraken zij de val van zielen in het menselijke vlees, een gnostische gedachte.

Origenes (derde eeuw) verbond het Bijbelverhaal van de val uit het paradijs met een neoplatoonse visie op de mens als samengesteld uit een lager lichamelijk en een hoger geestelijke werkelijkheid. Ook hij beoogde de transformatie van de mens tot een puur geestelijk wezen en propageert ascese en seksuele onthouding. Zo kan de mens gelijk worden aan en leven als engelen.

VROUWEN

Het celibaat is in deze periode niet verplicht voor de clerus, al kiest men de bisschoppen bij voorkeur uit monniken. Opmerkelijk in de geschiedenis van de vroeg-christelijke seksualiteit is verder het feit dat ascese en celibaat een unieke kans bieden aan vrouwen om zich te onttrekken aan de klassieke rol van echtgenoot en moeder. Dat zal ook voor homo's hebben gegolden. Maar vrouwelijke celibatairen zijn goed gedocumenteerd. Celibatair leven stelde hen in staat zich intellectueel en spiritueel te ontwikkelen en, voor zover ze behoorden tot de hogere klassen, vrijelijk te beschikken over eigen kapitaal.

Inderdaad, deze eeuwen laten een veelheid zien van weduwen en maagden die ongehuwd leefden en optraden als patronessen van grootheden als Gregorius van Nyssa (zijn zuster Macrina) of Hiëronymus (Paula). Die relatieve vrijheid ging wel gepaard met misogynie en de eis dat deze vrouwen in het opgeven van hun seksualiteit zoveel als mogelijk gelijk worden aan mannen. Een traditie rept zelfs van een vrouwelijke heilige met een baard! Niettemin riep de nabijheid van deze vrouwen bij mannen de nodige argwaan op.

Dit patroon verandert ingrijpend in de vierde eeuw. Ambrosius zag, als eerste, seksualiteit als oorzaak van het menselijke tekort. Hij propageerde de maagdelijkheid van Maria, zij is de eerste die zonder seks zwanger wordt en dankzij wie de doem van de mens doorbroken wordt.

Augustinus zag de val van de mens gelegen in de seksuele begeerte die leidde tot vervorming van de wil: seksuele onthouding impliceert daarmee het zuiveren van de wil. In deze periode werd de Latijnse clerus voorgeschreven ongehuwd te zijn. De synode van Elvira (Spanje, 306/306, canon 33) en Ambrosius van Milaan (391) schreven algehele seksuele onthouding voor onder de gehele clerus, in de orthodoxe kerken gereserveerd voor de bisschoppen. Niettemin duurde het tot 1079 (Gregorius de Grote) voor het celibaat daadwerkelijk werd doorgevoerd en priesters ongehuwd moesten zijn. Tot in de periode van de reformatie zullen er priesters zijn die met vrouw en kinderen leven.

Ambrosius van Milaan (354-430).

LUST NAAR DE THORA

De rabbijnen zien de verlossing niet gelegen in het loskomen van de lichamelijke maar in de heiliging van deze wereld. De rabbijnen zelf zijn gehuwd, zoals ze overigens tot diep in de middeleeuwen ook hun ambt combineerden met een seculier ambacht (arts, timmerman, smid, bakker etc.). In het rabbijnse Jodendom is het lichaam een knooppunt van religieuze identiteit, zowel in de praxis van Thorastudie en geboden (denk aan besnijdenis of aan het rituele bad), maar ook in de verbinding van Gods koningschap met het existierende Joodse volk.

Die 'aardsheid' mag ons echter niet uit het oog doen verliezen dat ook hier semi-celibataire praxis kan voorkomen. Beroemd voorbeeld is R. Shimon Ben Azzai (tweede eeuw n. Chr.). Deze leraar was ongehuwd. Daarop kritisch aangesproken door zijn collega's verklaarde hij dat zijn liefde volledig opging in de Thora: 'Mijn lust is naar de Thora, laat anderen de wereld in stand houden'.

Hij geldt echter als een uitzondering. Inderdaad, de Babylonische rabbijnen verordonneerden – anders dan hun Palestijnse collega's - dat een Thorastudent eerst moest trouwen (voor zijn twintigste, volgens anderen vierentwintigste levensjaar) alvorens zich te wijden aan de Thora. Niettemin blijken zelfs in het Babylonische Jodendom semi-celibataire toestanden voor te kunnen komen. Zo rept de Talmoed van leerlingen die meer dan een jaar weg bleven van hun vrouw (men noemt dit 'married monks'). Hun leraar moest hen dwingen minstens voor een dag terug te keren en aan hun verplichtingen te voldoen (b. Ketubbot 61b)!

Dit gedrag komt niet voort uit een negatieve visie op seksualiteit. De Talmoed is hierover positief en realistisch, al positioneert zij seksualiteit binnen het huwelijk. Veeleer uit zich hier wederom de spanning tussen traditionele rolpatronen en de religieuze werkelijkheid van Thorastudie, de 'lust after learning'. Vrouwen hebben in deze cultuur vrijwel geen mogelijkheid zich aan de gangbare verwachtingen te onttrekken. Dat patroon zal pas met de komst van de verlichting gaan veranderen.

AFSLUITING

Het debat over celibaat is een debat over de betekenis van het menselijke lichaam, over de verhouding tussen man en vrouw en over de structuur van kerk en samenleving. Het celibatair ideaal vooronderstelt, historisch gezien, een hiërarchie van geest en lichaam en van man en vrouw. Die hiërarchie is volop zichtbaar in de gangbare kerkelijke opvattingen over celibaat en priesterambt.

Die opvattingen staan volop onder kritiek. Het is daarbij wel zinnig de positieve mogelijkheden van celibaat in het oog te houden. Het zou kortzichtig zijn celibaat louter te zien als een vergrijp tegen de menselijke natuur. De idee van 'natuur' is immers even zo goed cultureel bepaald. Ongehuwd leven dan wel leven in onthouding kan een religieus zinvolle levenswijze zijn, vanuit een doorleefde keuze. Maar daarmee staat de celibatair nog niet dichterbij God.

ERIC OTTENHEIJM